

Celý život stejní démoni

Surrealista, anarchista, freudista, ale hlavně jedinečný a světoznámý výtvarník a filmař. Tím vším je JAN ŠVANKMAJER. V e-mailech (rozhovory neposkytuje) jsme spolu „mluvili“ o démonech, lásce, LSD a volbách, ale i o tom, jak se nestat loutkou a pitomcem.

Jakou zaznamenáváte u své tvorby odezvu u dětí? I když spíše směřuje k dospělým, děti si v ní asi taky leccos najdou, ne?

Dělení umění na umění pro dospělé a na umění pro děti je komerční trik. Všichni jsme jednou byli dětmi a děti jsou potenciálně dospělými. Můžeme se přít o to, že některá tvorba zatím dětem do ruky nepatří, ale skutečně silné, kvalitní dílo je možné vzít do ruky kdykoli v průběhu života a vždy tam najdete něco, na co jste v předchozí fázi svého života třeba ještě nedosáhli. Jako příklad bych uvedl *Alenku v říši divů* a za zrcadlem od Lewise Carrolla. Takzvané umění pro děti je výnosné odvětví podnikání, které podporují především bigotní učitelky pro jeho „výchovné působení“, ale s autentickou tvorbou to nemá nic společného. Z tohoto pohledu tedy jasně vyplývá, že moje tvorba je dětem i mládeži přístupná v plném rozsahu. Navíc celý život vedu jakýsi dialog se svým dětstvím. Tam jsou totiž ukryty ty největší imaginativní poklady, neboť to je období, kdy objevujete svět bezprostředně, všemi smysly, bez racionálních berliček. O své tvorbě mluvím jako o vítězství infantilismu, protože je nesena čistým Principem slasti. A to vnímají především děti a děti v nás.

A pamatujete si na první reakce vlastních dětí na svou tvorbu?

Naše děti vyrůstaly v imaginativním prostředí, obklopeny naší tvorbou. Vyrůstaly mezi štaflemy Evy a za kamerou, někdy i před ní. To, co se odehrává v mých filmech nebo na Eviných obrazech, pro ně vždycky byla norma. Naopak svět kolem nich byl pro ně někdy nepochopitelný. Dá se říci, že jsou naší imaginací „poznamenané“. O to to mají v dnešním světě těžší.

Jan Švankmajer (78)

Světoznámý filmař a český surrealista vystudoval VŠUP a loutkářství na AMU. Od 60. let točil filmy, nejprve krátké (*Možnosti dialogu*) od konce 80. let celovečerní (*Něco z Alenky*, po revoluci *Lalce Faust*, *Otesánek*, *Přežít svůj život*). Mnohé z nich získaly ceny na světových festivalech. V 70. letech měl zákaz točit vlastní snímky, a tak pracoval na výtvarném řešení filmů svých kolegů, například *Aděla ještě nevešla do Deváté srdce*, z jeho dílny jsou také slavné „amarouny“ ze seriálu *Návštěvníci*. Jeho manželka Eva byla výtvarnice († 2005), syn Václav a dcera Veronika se také pohybují ve světě filmu a výtvarného umění.

Jak vlastně přijímali vaše dílo, ve kterém stále „destilujete své dětství“, vaši rodiče? Vnučce se otázkou, jestli třeba necítili trochu stud, rozpaky, nebo jestli z toho nebyli smutní, když pochopili, že ač bylo vaše dětství fajn, jak říkáte, zůstala z něj různá traumata...

Jsem „pozdni“ dítě. Rodiče stáli mimo moji tvorbu.

Bestiář na vaší výstavě připomíná přírodopisný kabinet na základní škole. Byla pro vás škola nějak důležitá? Trpěl jste, nebo vás bavila?

V důsledku vyzáblosti, způsobené mým nechutenstvím, mě v šesti letech nevzali do školy. Tím ovšem byla vybičována moje touha po „vzdělání“ a budova školy v mých očích nabyla mytického významu. To ovšem velmi brzo vyprchalo, když tato touha došla o rok později naplnění. Princip slasti se srazil s Principem reality. Škola je jedním z nástrojů civilizační represe, která má za úkol nás domestikovat. Na tom se bohužel do dneška nic nezměnilo.

Je to už sedm roků, co zemřela vaše žena Eva. Žili jste spolu skoro padesát let, přišel jste nejen o životní partnerku, ale i o souputnici, spřízněnou duši a spolupracovnici. Co vám ji nejvíce připomíná?

Eva byla stejnej infantil. V podstatě jsme si celý život hráli. Nechápu, jak nám to mohlo – v tomhle pragmatickém a utilitárním světě – procházet. Eva byla „drak“, já jsem „pes“, podle čínského horoskopu by tyto typy vůbec neměly přijít dohromady.

▲ **MOŽNOSTI DIALOGU.** Průřez dílem Jana Švankmajera a jeho ženy Evy přináší do 3. února 2013 výstava s názvem *Možnosti dialogu – mezi filmem a volnou tvorbou*, která probíhá v Domě U Kamenného zvonu na pražském Staroměstském náměstí.

Vrací se vám třeba ve snech? Mluvíte s ní?
Ano, ve snech se navštěvujeme.

Sny jsou vůbec váš pracovní materiál. Proměnily se třeba v posledních letech? Sníte jinak než v mládí?

Sny se nevyvíjejí, protože ani mentalita člověka se nemění. V podstatě by se dalo říci, že člověka doprovázejí celý život ti samí démoni.

Démoni? To zní, jako byste snil hlavně hororově. Míváte i krásné, příjemné sny?

Ty demony musíte brát obrazně. Je pravda, že většina mých snů má perzekuční charakter. Snů, které by infantilně splňovaly moje nejtajnější přání, moc nemám, a když, tak jsou spíš z oblasti erotismu než z běžného života. Čili jsou temné.

mi hroutila realita. Pozitivního – kromě krátkého úseku zkraje intoxikace LSD, kdy se dostavily stroboskopické efekty a jakási regrese do infantilního stavu – mně to nepřineslo nic. Možná že pro určité typy může droga otevírat cestu k imaginaci. Já to nepotřebuji.

Častým motivem vašich prací jsou loutky. Cítil jste se někdy jako loutka? Jaký je rozdíl mezi vedením a ovládáním někoho? Kudy vede ta hranice?

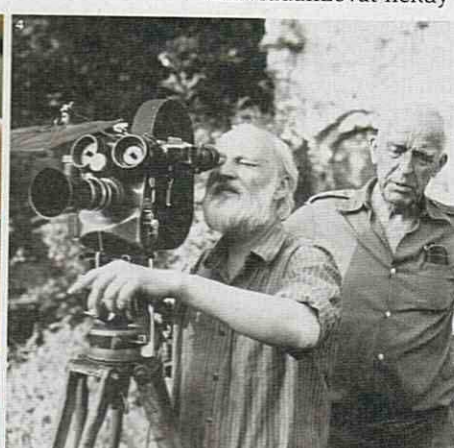
Celá naše civilizace je postavena na represí a manipulaci. Proto Sigmund Freud v *Nesnážích s kulturou* vznáší otázku, zda to vůbec lidstvu stálo za to, vykročit ze stavu „nevinného barbarství“ na cestu civilizace. Zda kultura učinila člověka šťastnějším.

považují za vzpouru na kolenou. Podobně na mne působí i některé akce skupiny Ztohoven – například výměna světelných panáček na přechodech. To, že i za takovouto „vzpouru“ jsou lidé zavíráni do vězení, jen vypovídá o ubohosti doby. Avantgarda je historický pojem. To ale neznamená, že by dnes už neexistovala jakási pomyslná dělící čára, oddělující autentickou tvorbu od uměleckého trhu.

Japonský ataše mluvil o tom, že Jan Švankmajer Japonce hrozně přitahuje, že jste tam „guruizován“. Vaši Japonci vám rozumějí?

Japonské tradiční umění, které je v zemi stále živé, stojí – podobně jako například africké kmenové umění – na kolektivní imaginaci. Imaginace v Evropě se začala individualizovat někdy v renesanci. Tak

► **OTESÁNEK.**
Film z roku 2000, podobství o civilizační žravosti, která zaslouží trest.

◄ **ZA KAMEROU.** Jan Švankmajer natáčí film *Něco z Alenky*, píše se rok 1988.

Vaše dílo je nabitě erotikou i autoerotikou. Umíte se s blízkými nebo i ne tolik blízkými lidmi bavit o erotice? Je – nebo bývalo – to „téma“ konverzace? A je vůbec něco, co je pro vás tabu?

Celý život se snažím všemožná tabu překonávat. To platí i o erotismu. I tady jsem na cestě.

Byl jste někdy svědkem nějaké skutečně magické události mimo snovou „realitu“?

Ano, byl jsem svědkem řady racionálně nevysvětlitelných událostí, a to jak ve snu, tak i v bdělém stavu. Například celé natáčení filmu *Lekce Faust* bylo provázáno řadou takových událostí, které vyvrcholily smrtí Petra Čepky.

Někde jste zmínil, že jste byl v 70. letech součástí experimentů s LSD ve středoškolské vojenské nemocnici. Jaký to pro vás byl zážitek? Dalo vám to něco?

Ta zkušenost byla velmi tristní. Prožíval jsem smrt utopením, akutní stavy paranoidní schizofrenie a několik let jsem nemohl v noci jezdit tramvají, protože se

Takže i vy sám, přestože se tomu zuby nehty vzpíráte, jste se někdy cítil nebo se cítíte ovládaný jako loutka? Může to být třeba i příjemné, nechat se „vodit“?

Obávám se, že většině lidí být „veden“ docela vyhovuje. A to nejen věřícím. Proto to volání po silné ruce. Svoboda je pro mnoho lidí příliš namáhavá. Navíc většina filozofů mluví o determinaci člověka, o to obtížnější je vyvést se z provázků a drátů osudu.

Jak píšete ve své knize, manipulaci je potřeba se stále bouřit. Může to být třeba tak, jak to udělal řidič Smetana, který přimaloval na plakáty politikům tykadla? Jsou vám takové počiny sympatické? Co si myslíte třeba o akcích skupiny Ztohoven? Dá se říct, že jsou to umělci naší doby? Je v dnešní době možné mluvit o avantgardě?

Proti Principu reality, který za represí a manipulací stojí, je třeba revoltovat ve jménu Principu slasti. Ne že byste měli šanci „vyhrát“, ale přináší to určitou úlevu a nepřipadáte si jako úplný blbec. Přimalovávat politikům na hlavy tykadla ale

jako já obdivuji tradiční japonské divadlo kabuki nebo bunraku, protože jeho imaginaci nerozumím a vkládám si do ní vlastní interpretace, tak podobně dochází u Japonců k nedorozumění při vnímání mé tvorby.

Takže vám nerozumějí, ale právě proto vás tak milují?

Japonce přitahují mé filmy a objekty, protože jim připomínají imaginaci japonského kabuki nebo japonských tradičních dřevorytů ukyoe, ale kořeny mé imaginace jsou zcela jiné. Obávám se, že se zde jedná o omyl.

Připomenutý ataše říká, že hlavně pro Japonky je vaše dílo „roztomilé“. Ale Švankmajera to vlastně trochu pobuřuje, že v jeho filmech nacházejí sadistické formy života.
Je pravda, že Japonky jsou masochistky.

Váš mediální obraz napovídá, že jste si vždycky stavěl svoji svobodnou tvrz ze své tvorby a způsobu života. Cítil jste se vůbec někdy nesvobodný?

Svoboda jako nějaký konstantní, setrvalý stav neexistuje. Je to proces, cesta. Jsem stále na cestě.

Je něco, z čeho máte strach?

Pocit strachu má podle mne iracionální kořeny někde v hlubinách dětství a my na tyto kořeny v dospělosti jen roubujeme zástupné důvody. Ano, tento hlubinný strach pociťuji a snažím se s ním žít.

Stát je podle vás řízené násilí. Nejspíše nemáte zrovna rád nálepky, ale asi se těmito postoji hodně blížíte anarchistům. Jaký je váš komentář k výsledku posledních voleb? Proč podle vás komunisté tak zabodovali? Lidé jsou tak zhnuseni, nebo zapomněli?

„Stát je organizované násilí“ je věta z Leninovy knihy *Stát a revoluce* a v podstatě to odpovídá Freudovým názorům a je to i krédo anarchistů. Potud jsem freudián i anarchista. Paradoxem ovšem je, že za současné situace, kdy je veden zběsilý tlak na privatizaci státu, a tím i na oslabení jeho sociálních funkcí, útok na stát jako určitého garanta demokracie a právního prostředí, tak na tuto pravdivou větu je třeba teď, v tomto dějinném úseku „zapome-

◀ **S MANŽELKOU.** V roce 2002 převzali Jan a Eva Švankmajerovi Českého Iva za nejlepší výtvarný počin. Jejich *Otesánek* se stal rovněž filmem roku.

nout“ a se zatnutými zuby stát hájit. Zdá se totiž, že se Karel Marx ve svém historickém materialismu mylil a po pádu kapitalismu nás nečeká beztrždní společnost, ale návrat k feudalismu. Vypadá to, že „tradiční bohaté rodiny“ – jak je nazývá sociolog Jan Keller –, které už teď vlastní osmdesát procent veškerého bohatství světa a chtějí i zbytek, se pokoušejí o revanš za Francouzskou revoluci.

Takže se spíše „přidáváte“ na stranu těch, kdo volili levice a komunisty, aby pravice už dále nemohla pokračovat v oně „privatizaci státu“? Čili v tomto smyslu, ač jste sám asi antikomunista, jejich volbě rozumíte?

Nevím, kde jste vzali *toho* antikomunistu. Surrealisté vždy byli *levičáci*. Jsem antistalinista s trockisticko-anarchistickou „úchyl-

kou“. Ale strašit dnes, kdy sovětské tanky už dávno nestojí na našich hranicích, stalinismem je demagogie a manipulace s veřejným míněním, která má odvrátit pozornost od marasmu současné politiky.

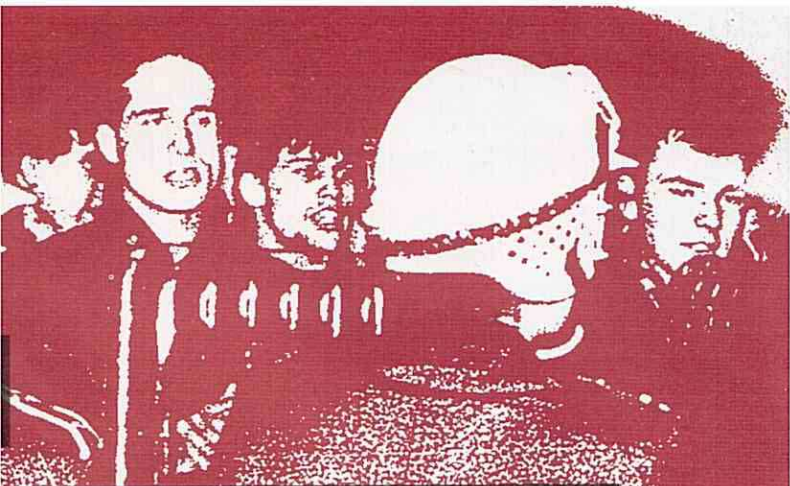
O reklamě říkáte, že to je náhražka církevního umění a nástroj manipulace...

Komerční reklama je ikonografické umění konzumní společnosti. Kdo se na ní podílí, je kolaborant a zaslouží si opovržení.

Jak se jí vyhýbáte, když nás pronásleduje na každém kroku? Dají se před ní zavřít oči, zacpat uši?

Myslím si, že i když do vás horem dolem hustějí pitomosti, že se nutně ještě nemusíte stát pitomcem.

Lenka Nejezchlebová, Milan Eisenhammer ■

IMAGINACE A SPÍČÍ ANARCHISTÉ

Během nedávného výročí vzniku moderního českého státu, které připadá na 28. října, koloval čile po sociálních sítích (lajkován a plusíkován) scan dopisu filmaře, výtvarníka a v tomto případě především surrealisty Jana Švankmajera. Švankmajer v dopisu z loňského roku odpovídá na návrh Kanceláře prezidenta republiky, udělit mu vyznamenání: „Celý život jsem dodržoval určité zásady, mezi než patří i nepřijímat žádné pocty, nebo vyznamenání od státu. Od jakéhokoli státu. Proto jsem v roce 1989 odmítnul titul Zasloužilý umělec a v polovině devadesátých let nepřijal od francouzského státu insigne rytíře Řádu umění. Nevidím tedy důvod, proč bych se měl v tomto případě zachovat jinak. Stát je organizované násilí, je zdrojem represe a manipulace. Celou svojí tvorbou jsem vždy stál na druhém břehu řeky.“

Postoj surrealisty Švankmajera není překvapivý, překvapivá je ale odezva a souznění u řady lidí, které nelze podezřívat z toho, že by byli surrealisty, anarchisty či protistátně naladěnými umělci. Rezovalo Švankmajerovo gesto jen v proudu tradičního hospodsky impotentního nadávání na stát nebo jeho slova o imaginaci a přesné připomenutí podstaty státu zasáhly tentokrát lidské duše hlouběji? Nevím. Přesto je z události možné čerpat jistou nadějí, že moc imaginace nespí tak tvrdě, jak by se někdy anarchistům mohlo zdát.